

Zapewnienie spadkowe na piśmie – rozważania na tle środków dowodowych z przesłuchania stron oraz przysięgi

Kamil Wielgus

Doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w dyscyplinie nauki prawne, członek Collegium Invisibile. Przygotowuje w Katedrze Prawa Cywilnego UJ rozprawę doktorską o odpowiedzialności majątkowej za cywilnoprawny obowiązek.

✉ kamil.wielgus@student.uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1781-3134>

Inheritance Affidavit in Written Form – the Discussion Related to the Means of Evidence of Hearing and Oath

The article considers inheritance affidavit as a means of evidence in the context of changes introduced by the Act of 4 July 2019 amending the Code of Civil Procedure and certain other acts. This will apply in particular to the new Article 2711 of the Code. Pursuant to the mentioned regulation, a witness may give his/her testimony in writing under the conditions specified therein. The question arises as to the scope of the latter regulation, in particular whether it covers e.g. the evidence from the parties testimony and the inheritance affidavit. The analysis of these issues is historical and comparative in specific regarding German and French legal systems.

Słowa kluczowe: zapewnienie spadkowe, forma pisemna, środek dowodowy, przysięga, przesłuchanie stron

Key words: inheritance affidavit, written form, means of evidence, oath, hearing of the parties

[https://doi.org/10.32082/fp.v0i2\(58\).334](https://doi.org/10.32082/fp.v0i2(58).334)

1. Wstęp

Opracowanie dotyczy zagadnień związanych z kwalifikacją zapewnienia spadkowego jako środka dowodowego w kontekście zmian wprowadzonych Ustawą z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw¹. Dotyczyć to będzie zwłaszcza

art. 271¹ k.p.c.², zgodnie z którym świadek może złożyć swoje zeznania na piśmie przy spełnieniu określonych w tym przepisie przesłanek. Wyłania się pytanie dotyczące zakresu tego ostatniego przepisu, w szczególności tego, czy

² Ustawa z dnia 17 grudnia 1964 r. kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 1460 z późn. zm.); dalej: k.p.c.

¹ Dz.U. 2019, poz. 1469.

obejmuje on np. środek dowodowy z zeznań stron, a także z zapewnienia spadkowego. Analiza tych zagadnień zostanie przeprowadzona przy wykorzystaniu wykładni historycznej i prawnoporównawczej (opierając się na niemieckim i francuskim porządku prawnym). W tekście niniejszego opracowania nie zostaną podjęte szczegółowe rozważania na temat zapewnienia spadkowego – zwłaszcza te dotyczące jego zastosowania w toku postępowania – w tym zakresie za wystarczające należy uznać odesłanie do literatury i orzecznictwa³.

2. Charakterystyka środka dowodowego z zapewnienia spadkowego

Za dowód, że nie ma innych spadkobierców, może być przyjęte zapewnienie złożone przez zgłaszającego się spadkobiercę. W zapewnieniu tym powinien on złożyć oświadczenie co do wszystkiego, co jest mu wiadome: (1) o istnieniu lub nieistnieniu osób, które wyłączałyby znanych spadkobierców od dziedziczenia lub dziedziczyłyby wraz z nimi; (2) o testamentach spadkodawcy. Pod względem skutków prawno Karnych zapewnienie jest równoznaczne ze złożeniem zeznań pod przyrzeczeniem, o czym sędzia powinien uprzedzić składającego zapewnienie (art. 671 § 1–3 k.p.c.). Regulacja zapewnienia spadkowego w zasadzie (z kilkoma zmianami) została powielona z art. 70 post. spadk.⁴ – co umożliwia w szerokim zakresie korzystanie z interpretacji wyrażonych w okresie jego obowiązywania.

Zapewnienie spadkowe to środek dowodowy istotny z punktu widzenia ciężaru dowodu w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku i przedmiotu zapisu windykacyjnego (art. 669 i n. k.p.c.). Jak wskazywał Jan Gwiazdomorski, okoliczności, od których zależy dojście pewnej osoby do spadku, można podzielić na trzy grupy: (A) tworzące powołanie do spadku spadkobiercy, (B) te, z których wynika nieistnienie innych osób powołanych do dziedziczenia, oraz (C) osobiste,

leżące po stronie spadkobiercy⁵. Zapewnienie spadkowe jest środkiem dowodowym mającym na celu wykazanie okoliczności typu (B). Ciężar ich dowiedzenia obciąża bowiem wnioskodawcę⁶.

Istotne jest, do jakiej kategorii należy zakwalifikować środek dowodowy w postaci zapewnienia spadkowego. W tym zakresie – w starszej literaturze – zagadnienie to postrzegane było jako sporne⁷. Według pierwszego zapatrywania zapewnienie spadkowe stanowi środek dowodowy *zbliżony do przesłuchania stron* – a w istocie wnioskodawców lub uczestników postępowania (art. 299 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.)⁸. Według drugiego środka dowodowy w postaci zapewnienia spadkowego ma charakter *sui generis*. Zgodnie z nim zapewnienie należy traktować jako odrębną kategorię środka dowodowego, nienazwanego, co oczywiście jest dopuszczalne w kontekście art. 309 k.p.c.⁹ Rozbieżność ta pozostaje nierozstrzygnięta, a mimo to wątek ten jest zasadniczo pomijany w dyskursie prawniczym. Stan ten należy ocenić negatywnie. Tak małe zainteresowanie prawdopodobnie spowodowane jest „nieistotnością praktyczną” tego zagadnienia. Wynika ona z rezultatu przyjęcia jednego z dwóch wskazanych wyżej zapatrywań. Niezależnie od wyniku rozstrzygnięcia tego zagadnienia, co do zasady, do omawianego środka dowodowego znajdują zastosowanie ogólne przepisy o dowodach (art. 235 i n. k.p.c.), w szczególności te dotyczące zeznań świadków – czy to poprzez odesłanie z art. 304, czy też 309 k.p.c. Różnica w powołanych stanowiskach zmierza do postawienia pytania po pierwsze, czy do zapewnienia spadkowego –

5 Wszystkie te okoliczności dzielą się na dalsze podgrupy, zob. szerzej J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 118–120. Zob. też przyp. 34 poniżej.

6 J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 121.

7 A. Stempniak (w): *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 671, nt 8 wraz z przytoczoną tam literaturą.

8 M. Plaskacz, *Zapewnienie spadkowe*, „Polski Proces Cywilny” 2013, nr 4, s. 478.

9 J. Gwiazdomorski, *Stwierdzenie praw do spadku*, cz. 1, „Przegląd Notarialny” 1950, nr 7–8, s. 87; tak pośrednio W. Siedlecki, *Glosa do orzeczenia SN z 1.10.1945 r.*, C 1283/49, „Państwo i Prawo” 1950, nr 2, s. 110–111; wyraźnie zapewnienie spadkowe od środka dowodowego w postaci przesłuchania stron rozróżnia J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 120–121.

3 Zob. szerzej A. Stempniak (w): K. Osajda (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2018, art. 671, nt 1 i n.

4 Dekret z dnia 8 listopada 1946 r. o postępowaniu spadkowym (tekst jedn. Dz.U. 1946, nr 63, poz. 346 z późn. zm.); dalej: post. spadk.

oprócz przepisów ogólnych – zastosowanie znajdują reguły z art. 299–304 k.p.c., oraz po drugie o postać tego odpowiedniego stosowania (wprost, z modyfikacjami bądź w ogóle).

Już na wstępie należy przyjąć, że do zapewnienia spadkowego znajdują zastosowanie ogólne przepisy o dowodach na podstawie art. 309 k.p.c., a nie te właściwe dla przesłuchania stron z art. 304 zd. 3 k.p.c. Za trafniejsze należy więc uznać drugie z wyżej wymienionych stanowisk. Nie oznacza to jeszcze jego zupełnej akceptacji. Nie jest satysfakcjonujące stwierdzenie, że zapewnienie spadkowe jest środkiem dowodowym *sui generis* czy „nienazwanym”. Niezbędne jest przedstawienie jego cech charakterystycznych oraz dokonanie jego kwalifikacji (na tyle, na ile jest to możliwe).

dowodowego z zeznań świadków (art. 258 i n. k.p.c.). Za tym wnioskiem przemawiają również względy celowościowe. Z jednej strony *prima facie* pomiędzy środkami w postaci przesłuchania stron oraz zapewnienia spadkowego zachodzi istotne podobieństwo. W postępowaniu nieprocesowym nie ma stron, ale występują wnioskodawcy i uczestnicy. Każdy spadkobierca, a tylko ten może złożyć zapewnienie spadkowe (zob. art. 671 § 1 k.p.c.), jest osobą zainteresowaną i obowiązkowo uczestniczy w postępowaniu spadkowym (art. 510 § 1 w zw. z art. 669 k.p.c.). Wobec tego przesłuchanie stron i zapewnienie spadkowe wywołują wręcz intuicyjnie skojarzenia ze sobą. Z drugiej strony niezasadne byłoby wymaganie od sądu spadku, by ten odbierał zapewnienia spadkowe

Niejasna jest kwalifikacja środka dowodowego z zapewnienia spadkowego. Możliwe są dwie interpretacje – środek zbliżony do przesłuchania stron albo *sui generis*.

Przyjąć należy, że art. 309 k.p.c. znajdzie zastosowanie nie tylko do dowodów, które nie znajdują wprost oparcia w regulacji kodeksowej, ale także do tych, które zostały zaledwie w kodeksie wymienione, m.in. w dalszych jego częściach (np. w ramach postępowań odrębnych, nieprocesowych itp.). Innymi słowy, art. 309 k.p.c. znajduje zastosowanie do dwóch kategorii środków dowodowych: (a) nienazwanych oraz (b) wymienionych w kodeksie, lecz nieposiadających ogólnej regulacji (zorientowanej na ten właśnie środek dowodowy). Taki wniosek wywodzić można z wykładni literalnej omawianego przepisu („innymi środkami dowodowymi niż w artykułach poprzedzających”). Przykładem środka dowodowego w drugim rozumieniu z wymienionych wyżej jest właśnie zapewnienie spadkowe. Ustawodawca nie przewidział regulacji ogólnej w zakresie jego stosowania, wobec tego należy zastosować art. 235 i n. w zw. z art. 309 k.p.c. W szczególności dotyczyć to powinno także środka

od wszystkich spadkobierców. Taki jednak wniosek wynikałby z wyżej wskazanego poglądu pierwszego, uznającego zapewnienie spadkowe jako szczególną kategorię środka dowodowego z przesłuchania stron, który wymaga zastosowania art. 299 k.p.c. Według brzmienia tej regulacji zasadniczo sąd spadku powinien przesłuchać wszystkich spadkobierców, a dopiero gdy spełnione zostaną przesłanki z art. 302 § 1 k.p.c., mógłby przesłuchać jednego z nich. Natomiast na tle postępowania spadkowego za zasadę należy przyjąć regułę odwrotną, że sąd spadku odbiera zapewnienie od jednego spadkobiercy, a dopiero gdy uzna to za zasadne, może je odebrać od pozostałych. Opowiedzenie się za interpretacją przeciwną oznaczałoby w zasadzie każdorazowe przesłuchanie każdego ze spadkobierców. Złożenie zapewnienia spadkowego jest jednak prawem spadkobiercy, a nie jego obowiązkiem. Sąd nie może wymagać złożenia zapewnienia od spadkobiercy, a odmowę powinien interpretować

według właściwych dyrektyw określonych w ustawie (art. 233 § 2, 672 k.p.c.). Nie wypada pomijać, że przepisy art. 299–304 k.p.c. starają się wyważyć sporne interesy stron. Zasadniczo natomiast postępowanie spadkowe nie ma charakteru spornego. Trudno więc przyjąć, by miały do niego zostać odpowiednio zastosowane przepisy (normy) o przesłuchaniu stron, które są zorientowane na ochronę ich przeciwstawnych interesów. Pogląd pierwszy wymagałby więc zastosowania do zapewnienia spadkowego art. 299 w zw. z art. 302 § 1 k.p.c., co prowadziłyby do zbędnych komplikacji procesowych. Oczywiście przedstawione wnioski trzeba uzupełnić o dodatkowe założenie, że skoro art. 309 k.p.c. odsyła do przepisów „poprzedzających”, a takimi są również przepisy dotyczące środka dowodowego z przesłuchania stron, to odesłanie nie powinno obejmować tych przepisów (art. 299–304 k.p.c.).

Należy następnie rozstrzygnąć, jaką kategorią środka dowodowego jest zapewnienie spadkowe na podstawie założeń konstrukcyjnych. Na wstępie należałoby odrzucić jakiegokolwiek wykładnię, które uznawałoby zapewnienie nie jako dowód (środek dowodowy), lecz surogat udowodnienia. Zapewnienie spadkowe nie jest tak ujmowane, na co wprost wskazuje ustawodawca w treści art. 671 k.p.c. (*verba legis*: „[z]a dowód, że nie ma innych spadkobierców, może być przyjęte zapewnienie złożone przez zgłaszającego się spadkobiercę”). Słowo „dowód” w powołanym kontekście oznacza „środek dowodowy” w postaci odebrania zapewnienia od zgłaszającego się spadkobiercy (zapewnienie spadkowe). Ponadto już w okresie międzywojennym (przed wydaniem dekretu o postępowaniu spadkowym) uważano, że zapewnienie spadkowe jest tylko kategorią środka „uprawdopodobniającego” (co dziś należałoby rozstrzygnąć w świetle art. 243 k.p.c.). Powołany już art. 70 post. spadk. był wyraźnym przejawem odejścia od tego modelu regulacji¹⁰.

Uznanie zapewnienia spadkowego jako środka dowodowego, który nie jest podtypem przesłuchania stron, nie oznacza jeszcze zakwalifikowania go jako postaci innego środka dowodowego, jakim jest

zeznanie świadka. W ramach tej kategorii środków dowodowych ustnych, oprócz przesłuchania stron i zeznań świadków, wyróżnia się ponadto *środek dowodowy z przysięgi (przysięczenia)*. Ta kategoria środka dowodowego była znana w polskiej literaturze międzywojennej¹¹, gdy jeszcze obowiązywał Kodeks cywilny francuski (Code civil, CC). Akt ten wykorzystywał dowód z przysięgi w najszerszym zakresie ze wszystkich ustawodawstw międzywojennych¹². Ten środek dowodowy sięga w swoim rodowodzie jeszcze do prawa rzymskiego (*iusiurandum*)¹³. System ten znał przysięgę dobrowolną (*iusiurandum voluntarium*) oraz przymusową. Oba typy przysięgi miały decydujący wpływ na rozstrzygnięcie sprawy. Stanowiły one swoistą podstawę wydania wyroku. W czasie prac nad projektem ujednociającym procedurę cywilną toczyły się dyskusje w zakresie utrzymania środka dowodowego z przysięgi bądź zastąpienia go przesłuchaniem stron¹⁴. Był to głęboki spór, dotyczący nie tylko zagadnień prawnych, ale i religijnych¹⁵. Ostatecznie jednak

10 W. Siedlecki, *Glosa do orzeczenia...*, s. 110. Kwalifikacji zapewnienia spadkowego jako surogatu udowodnienia nie wyklucza J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 121.

11 J. Litauer, *Dowód z przesłuchania stron w przyszłym polskim procesie cywilnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1929, nr 1, s. 10 i n.

12 Nowelizacja Kodeksu Napoleona z 2016 r. nie zmieniła w znacznym stopniu środka dowodowego w postaci przysięgi. Zmiany miały charakter jedynie kosmetyczny – zob. D. Guével, *Contrats et obligations – preuve par serment (w:) JurisClasser Civil Code*, Lexis360.fr 2016, art. 1384 á 1386-1, nb 3. Wobec tego co do zasady możliwe jest korzystanie z polskiego dorobku przedwojennego w tym zakresie.

13 W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018, s. 184; D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 á 1386-1, nb 7.

14 Niektórzy określali ten problem jako „jedno z najdelikatniejszych zagadnień podjętej unifikacji procesowej”. F. Zadrowski, *Dowód z przesłuchania stron w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, „Palestra” 1929, nr 2, s. 64. Zob. też J. Litauer, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 13–16; A. Stawarska-Rippel, *Elementy prywatne i publiczne w procesie cywilnym w świetle prac kodyfikacyjnych w Polsce (1918–1965)*. Studium historycznoprawne, Katowice 2015, s. 65–70.

15 W starszej literaturze zob. M. Planiol, *O zobowiązaniach. Dowody, nauka ogólna o zobowiązaniach, umowy*. Przekład na język polski pod red. J. Namitkiewiczza, Warszawa 1928, s. 14–15; składanie przysięgi wiąże się bądź z aspektem

przeważył model austriacki (pośredni)¹⁶, oparty na przesłuchaniu stron, gdzie wprawie przesłuchiwanie je bez przysięgi, a w razie niejednoznacznego wyniku możliwe było ich ponownie przesłuchane już pod przysięgą (zob. też obecnie obowiązujący art. 303 k.p.c.)¹⁷.

Środek dowodowy z przysięgi (przrzeczenia) oraz z przesłuchania stron są zasadniczo przeciwstawne. Zachodzą pomiędzy nimi istotne różnice¹⁸. Po pierwsze przysięga jest składana w określonej, sztywnej i uroczystej formie, a sąd nie ma możliwości zadawania pytań mających na celu zbadania wiarygodności składającego przysięgę. Natomiast środek dowodowy z przesłuchania stron cechuje się elastyczną, prostą i zasadniczo nieskrępowaną formą¹⁹. Sędzia może dysponować formułą tego przesłuchania – ma w tym zakresie dosyć dużą swobodę, w tym może zadawać pytania (np. art. 193 Code de procédure civile, CPC, art. 271 § 1 w zw. z 304 zd. 3 k.p.c.). Po drugie odmowa złożenia przysięgi wiąże się najczęściej z daleko idącymi konsekwencjami, np. utratą skargi przez stronę (tak stanowi także obecnie np. art. 1385-2 CN). W przypadku odmowy złożenia przez stronę zeznań konsekwencje te nie są jednak tak dalekie (zob. np. 233 § 2 k.p.c., § 446 Zivilprozessordnung, ZPO). Po trzecie ze złożeniem przysięgi, gdy składający poświadczyl nieprawdę, może łączyć się odpowiedzialność karna (art. 319 CPC)²⁰, natomiast przy prowadzeniu środka dowodowego z prze-

śluchania strony nie jest to każdorazowo konieczne (*a contrario* art. 303 zd. 1 k.p.c., § 446 ZPO)²¹. Po czwarte zazwyczaj przysięga jest środkiem dowodowym subsydiarnym i ostatecznym (*ultima probatio*), a jednocześnie rozstrzygającym spór (art. 1384 CN, co dotyczy w szczególności przysięgi ostatecznej, *serment décisoire*²² – zob. rozważania poniżej). Z kolei przesłuchanie stron, mimo że również jest środkiem dowodowym subsydiarnym²³, to nie jest środkiem „ostatecznym” i rozstrzygającym. Po piąte środek dowodowy z przysięgi jest zasadniczo wiążący dla sądu, podczas gdy zeznania strony są oceniane przez sędziego z punktu widzenia zasady swobodnej oceny dowodów (art. 198 CPC²⁴, § 286 ust. 1 w zw. z § 453 ust. 1 ZPO). Wskazane różnice wynikają z odmiennych celów obu tych środków dowodowych. Środek dowodowy z przysięgi ma wywołać uzasadniony stan zaufania w sytuacji, w której materiał dowodowy nie będzie wystarczający do wydania rozstrzygnięcia²⁵. Natomiast środek dowodowy w postaci zeznań strony ma na celu ustalenie rzeczywistości i dokładności faktów (prawdy materialnej)²⁶.

religijnym, bądź z pojęciem honoru – co wywołuje spory do dziś. Zob. D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 8-9. Jak się nawet twierdzi, ten środek dowodowy stanowi „pomnik prawny” prawodawstwa minionych wieków. D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 1.

16 J. Litauer, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 16; F. Zadrowski, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 65.

17 Zob. F. Zadrowski, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 61–63.

18 Poniżej zostały przedstawione zasadnicze cechy środków dowodowych z przysięgi i z przesłuchania strony. Należy pamiętać, że różne systemy przewidują od nich wiele wyjątków. Należy również mieć na względzie, że dowód z przesłuchania strony w prawie francuskim nie jest środkiem dowodowym *sensu stricto*, ale „czynnością dochodzeniową”. Patrz też przyp. 27 poniżej.

19 J. Litauer, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 17.

20 D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 25.

21 W prawie niemieckim zob. np. F. Pukall (w:) I. Saenger (Hrsg.), *Zivilprozessordnung. Handkommentar*, Nomos 2019, § 445, nb 4.

22 M. Planiol, *O zobowiązaniach...*, s. 14; D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 4, 53–54.

23 W polskim k.p.c. i niemieckiej ZPO wprowadzono subsydiarność (*subsidiarität*) środka dowodowego z przesłuchania stron (zob. art. 299 k.p.c., § 445 ZPO, zob. K. Schreiber [w:] *Münchener Kommentar zum ZPO*, Beck Online 2016, § 445, nb 6,7). Z kolei w prawie francuskim strona może być wezwana i przesłuchana w każdej chwili. Decyzja w tym zakresie stanowi władzę dyskrecyjną sędziego. H. Croze, *V° Comparution personnelle des parties – Fasc. 10* (w:) *JurisClasseur Procédures Formulaire*, Lexis360.fr 2018, nb 13. Jednakże czynność ta nie jest środkiem dowodowym, lecz czynnością o charakterze dochodzeniowym (art. 143 i n. CPC), a te kategorie czynności zostały przez CPC ukształtowane jako subsydiarne (art. 146 CPC).

24 G. Deharo, *Fasc. 700-40: Comparution personnelle des parties* (w:) *JurisClasseur Procédures Civiles*, Lexis360.fr 2017, nb 36; H. Croze, *V° Comparution personnelle...*, nb 33.

25 M. Planiol, *O zobowiązaniach...*, s. 14–15; D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 2.

26 G. Deharo, *Fasc. 700-40: Comparution...*, nb 1.

Powyższe nie oznacza jednak, że nie istnieją systemy, w których jednocześnie występują środki dowodowe z przesłuchania stron i z przysięgi. Taki jest właśnie system francuski, w którym zostało zarówno uregulowane przesłuchanie stron (*comparution personnelle des parties*, art. 184 i n., 189 CPC), jak i uregulowana przysięga (*serment*, art. 1384-1385-4 CN). Kodeks wyróżnia dwie kategorie tej przysięgi – decydującą (*serment décisoire*) i dodatkową (*serment supplétoire*). Tylko ta pierwsza pełni funkcję przysięgi *sensu stricto*. Należy jednak wskazać, że przesłuchanie stron nie zostało wprost nazwane środkiem dowodowym, dlatego jest ono postrzegane jako pewna „czynność dochodzeniowa” (*les mesures d’instruction*)²⁷. Każda z wyżej wymienionych czynności dotyczy stron (*parties*), lecz pełni różne cele. Wynika to z założenia francuskiego systemu dowodowego, że niektóre okoliczności mogą być wykazywane wyłącznie za pomocą wybranych środków dowodowych (art. 1358 CN, zgodnie z którym okoliczności faktyczne mogą być wykazywane w sposób dowolny, chyba że ustawa stanowi inaczej). Takim wyjątkiem jest np. dowód dokonania czynności prawnej (*acte juridique*, art. 1359 CN), który może być wykazany tylko wybranymi dowodami, np. w postaci przysięgi (art. 1361 CN).

Co więcej, wskazane powyżej dwa środki dowodowe są jakościowo odmienne od środka dowodowego w postaci zeznań świadka. Można wręcz stwierdzić, że są one od siebie zupełnie niezależne. Obecnemu Kodeksowi Napoleona – oprócz dwóch wyżej wymienionych czynności – jest również znany środek dowodowy z przesłuchania świadka (*la preuve par témoins*, art. 1381 CN). Mimo to w prawie francuskim nie wyróżnia się środka dowodowego z przysięgi świadka (niestrony postępowania), poza tym, że świadek przed złożeniem zeznań składa (choć nieobligatoryjnie) przysięgę mówienia prawdy pod rygorem odpowiedzialności karnej (art. 211 CPC). Zasadniczo jednak środki dowodowe z przesłuchania stron oraz z przysięgi odnoszą się do stron postępowania, a środek dowodowy z przesłuchania świadka odnosi się do osób trzecich (niebędących stronami).

Drugą istotną cechą omawianych środków dowodowych (z przysięgi i z zeznań stron), mającą najistotniejsze znaczenie z punktu widzenia dokonywanej analizy, jest ich *osobisty charakter*. W prawie francuskim czynność dochodzeniowa w postaci przesłuchania stron i środek dowodowy z przysięgi stron są czynnościami o charakterze osobistym (co do zeznań zob. art. 184, 191 CPC; co do przysięgi zob. art. 321 CPC). Czynności te są dokonywane osobiście, ustnie i na rozprawie. Nie mogą być one złożone w żaden inny sposób. To stwierdzenie znajduje szczególne potwierdzenie w przypadku przysięgi. Jak wskazuje się w literaturze francuskiej, jest to czynność „wybitnie osobista”²⁸. Tego samego nie można powiedzieć już o przesłuchaniu świadka, które w prawie francuskim nie jest czynnością osobistą. Może być ono bowiem dokonane albo ustnie, albo pisemnie (art. 200–203 CPC). Podobne rozwiązanie jest przewidziane w prawie niemieckim, gdzie przyjęto dowód z przesłuchania stron (Beweis durch Parteivernehmung, § 445, 447 ZPO). Jest to również środek dowodowy o charakterze osobistym. Natomiast dowód z przesłuchania świadka, tak jak w procedurze francuskiej, może zostać przeprowadzony ustnie (§ 377 ust. 1 ZPO) albo – jeżeli materiał procesowy i okoliczności sprawy na to zezwalają – również w formie pisemnej (§ 377 ust. 3 ZPO). Złożenie zeznań na piśmie stanowi dodatkową opcję dla świadka, a jeżeli odmówi on złożenia zeznań w ten sposób, to może zostać wezwany do złożenia zeznań ustnie na rozprawie. W przypadku środka dowodowego z przesłuchania strony ustawa enumeratywnie wskazuje, które przepisy dotyczące przesłuchania świadka należy do niego stosować. Nie zawiera ona jednak odesłania do § 377 ust. 3 ZPO (możliwość złożenia zeznań na piśmie), a przez to nie jest możliwe złożenie ich pisemnie. Interpretacja ta została przyjęta przez literaturę²⁹. Wypada więc zauważyć, że *środki dowodowe zarówno z przesłuchania strony, jak i z przysięgi są w ujęciu modelowym czynnościami o charakterze osobistym*. Nie mogą one być dokonywane inaczej niż ustnie i przed sądem. Z kolei *środek dowodowy w postaci zeznań świadka nie ma charakteru*

27 Stawienie się oraz przesłuchanie stron nie zostało bowiem wymienione w rozdziale III, tytule IV Kodeksu Napoleona (*de la preuve des obligations*). G. Deharo, *Fasc. 700-40: Comparution...*, nb 1, 45.

28 D. Guével, *Contrats et obligations...*, art. 1384 à 1386-1, nb 23.

29 H. Bechteler (w:) V. Vorwerk, C. Wolf (Hrsg.), *Beck'scher Online-Kommentar zum ZPO*, Beck Online 2019, § 451, nb 2.

osobistego i może zostać dokonany za pośrednictwem innych środków, np. na piśmie³⁰.

Zaprezentowane konkluzje stanowią kolejny argument przeciwko kwalifikowaniu zapewnienia spadkowego (art. 671 k.p.c.) po pierwsze jako środka dowodowego z przesłuchania świadka, a po drugie również jako środka dowodowego z przesłuchania stron. Przede wszystkim, spadkobierca zawsze jest zainteresowanym, a przez to również uczestnikiem postępowania nieprocesowego (art. 510 § 1 w zw. z 669 k.p.c.). Ze względu na art. 13 § 2 k.p.c. uczestnik w postępowaniu nieprocesowym stanowi odpowiednik strony postępowania procesowego. Zatem spadkobierca, jako składający zapewnienie spadkowe, nie jest osobą trzecią i nie powinien być traktowany jako świadek. Należy

składane „tak jak” pod przyrzeczeniem, a więc złożenie nieprawdziwych zapewnień wiąże się z odpowiedzialnością karną. Można by rzec, że jest to dowód „zmechanizowany” i *oparty na zaufaniu do spadkobiercy*. To ostatnie ma szczególne znaczenie. Pełne odtworzenie tajemnego życia spadkodawcy jest z góry skazane na niepowodzenie (jest to dowód niemożliwy do przeprowadzenia). Spadkobierca składający zapewnienie spadkowe zapewnia o okolicznościach, które logicznie rzecz biorąc, pozostają prawie zawsze poza jego wiedzą. Nie można bowiem przyjąć z pewnością, że jeżeli spadkobierca zapewnił np. o nieistnieniu innych spadkobierców powołanych do spadku czy o niesporządzeniu przez spadkodawcę testamentu, to ten stan zawsze będzie odpowiadał rzeczywistości. Taka

Analiza prawno porównawcza dowodzi, że środki dowodowe z przysięgi i przesłuchania stron mają charakter osobisty. Tego samego nie da się powiedzieć o środku dowodowym z przesłuchania świadka.

więc wykluczyć klasyfikację zapewnienia spadkowego jako podtypu środka dowodowego z zeznań świadka. Pozostaje rozważyć, czy jest ono postacią środka dowodowego z przysięgi lub przesłuchania strony.

Zapewnienie spadkowe ma sztywne ramy i musi ono mieć ściśle określoną treść³¹, która polega na potwierdzeniu z góry ustalonych okoliczności (np. tych określonych w art. 671 § 2 k.p.c.)³². Jest ono również

pełność może zaistnieć tylko w skrajnych sytuacjach. Nie jest to zatem środek dowodowy zmierzający do ustalenia prawdy materialnej, lecz jedynie opierający się na zaufaniu do spadkobiercy. Zaufanie to można uznać za uzasadnione, ponieważ oświadczenie to jest składane pod przysięgą („tak jak” pod przyrzeczeniem), której złamanie grozi odpowiedzialnością karną. W tych cechach wyraża się wyjątkowa osobistość zapewnienia spadkowego.

W efekcie *cechy charakterystyczne zapewnienia spadkowego prowadzą do wniosku, że jest to środek dowodowy zbliżony do przysięgi*. Za tym wnioskiem prze-

30 P. Rylski i in., *Wybrane zagadnienia postępowania dowodowego – analiza prawno porównawcza w świetle proponowanych zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 8–9 (dostępne na: <https://iws.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty/>).

31 T. Demendecki (w): A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, art. 1–729, Lex 2019, art. 671, uw. 1.

32 Prawidłowe jest stwierdzenie J. Gwiazdomorskiego (*Stwierdzenie praw...*, s. 87; tenże, *Prawo spadkowe*, s. 121), że zapewnienie spadkowe nie dotyczy prostego stwierdzenia

okoliczności negatywnej, że nie ma innych spadkobierców w sprawie. W tym celu konieczne jest wskazanie przez zapewniającego wielu okoliczności (np. dotyczących innych testamentów, okoliczności uzasadniających niegodność dziedziczenia itp.), których dopiero pośrednim wynikiem będzie zapewnienie, że nie ma innych spadkobierców.

mawia również brzmienie ustawy, np. według art. 671 § 3 k.p.c. złożenie zapewnienia jest równoznaczne złożeniu zeznań pod przyrzeczeniem. Ustawodawca pośrednio zaznacza, że złożenie zapewnienia spadkowego nie jest tym samym co złożenie zeznań pod przyrzeczeniem (jak w przypadku zeznań stron czy

tym samym stosowanie środków przymusu do składania zapewnienia spadkowego. Ta odmiennoscie powinna jednak przekreślać kwalifikacji tej czynności jako środka dowodowego z przysięgi. Pozostałe cechy konstytutywne są zachowane, a wskazane odmiennosci nie przekreślają jeszcze samej istoty.

Cechy charakterystyczne środka dowodowego z zapewnienia spadkowego wskazują, że jest to środek dowodowy zbliżony do przysięgi.

świadków). Z drugiej strony zapewnienie spadkowe nie stanowi „czystej” postaci środka dowodowego z przysięgi. Wyżej wskazano, że w ujęciu modelowym sąd jest związany przysięgą, która stanowi środek dowodowy ostateczny, a więc kończący sprawę. Natomiast polski k.p.c. przyjmuje założenie odmienne. Sąd może oceniać zapewnienie spadkowe zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów (art. 233 § 1 k.p.c.), co pośrednio wynika z art. 672 k.p.c. Może to wskazywać, że nie jest to środek dowodowy o charakterze ostatecznym. Odmowa złożenia zapewnienia spadkowego nie skutkuje *per se* oddaleniem wniosku o stwierdzenie nabycia spadku (w przeciwieństwie do przysięgi w prawie francuskim, której odmowa skutkuje nieuwzględnieniem skargi, zob. art. 1385-2 CN), a więc powinna być oceniana przez pryzmat art. 233 § 2 k.p.c. Jest nawet wątpliwe, czy *in concreto* taka odmowa mogłaby prowadzić do oddalenia wniosku³³. Niedopuszczalne jest

Innym potencjalnym kontrargumentem przeciwko proponowanej wykładni jest argument historyczny. Była już mowa o tym, że w toku prac kodyfikacyjnych nad polską procedurą cywilną w okresie międzywojennym istniała dyskusja nad utrzymaniem środka dowodowego z przysięgi. Wyróżniano trzy stanowiska: dwa skrajne (akceptujące i odrzucające środek dowodowy z przysięgi) oraz pośrednie³⁴. Ówczesni twórcy przyjęli stanowisko ostateczne (pośrednie), które opierało się na austriackim modelu przysięgi, a zatem środka dowodowego z przesłuchania stron³⁵. Przyjęcie zatem takiego wzorca regulacji nie oznaczało całkowitego zerwania z przysięgą, choć doprowadziło do jej istotnego przeobrażenia. Myśl ta trwale ukształtowała reguły dowodowe i ma znaczenie również *de lege lata*. Okoliczność tę można jednak poczytywać zarówno na korzyść, jak i niekorzyść prezentowanej wykładni zapewnienia spadkowego jako środka dowodowego zbliżonego do przysięgi (przyrzeczenia). Z jednej strony nastąpiło zerwanie z klasycznym modelem

33 Jak stwierdza J. Gwiazdomorski (*Prawo spadkowe*, s. 120; tenże, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 161), okoliczności, z których wynika nieistnienie innych osób powołanych do spadku (zob. dokonany na wstępie podział na trzy grupy okoliczności faktycznych związanych z powołaniem do spadku), powinny zostać wykazane przez wnioskodawcę (wnioskodawców). Innymi słowy, ciężar dowodu w tym zakresie ciąży na wnioskodawcach. Niewykazanie ich przez wnioskodawców może prowadzić do tego, że sąd nie wyda postanowienia co do istoty sprawy o treści zgodnej z wnioskiem, lecz będzie prowadził dalej postępowanie, albo wyda postanowienie o innej treści. Jednakże, według

utrwalonego poglądu, jedyną podstawą oddalenia wniosku o stwierdzenie nabycia spadku może być jedynie brak legitymacji czynnej wnioskodawcy, W. Borysiak (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis 2020, art. 1025, uw. 112. Wniosek ten opiera się o brzmienie art. 670 § 1 oraz 677 § 1 k.p.c. Rodzi to wątpliwości, czy sąd kiedykolwiek może na podstawie odmowy złożenia zapewnienia spadkowego oddalić wniosek o stwierdzenie nabycia spadku.

34 J. Litauer, *Dowód z przesłuchania stron...*, s. 13–16.

35 Tamże, s. 16–17.

przysięgi, ale z drugiej strony utrzymano go jednak w zmienionej formie. Pomimo wskazanych wątpliwości należy przyjąć, że kontrargument ten nie ma znaczenia decydującego.

Po pierwsze, zgodnie z przyjętym poglądem, metoda historyczna ma subsydiarne znaczenie względem metody dogmatycznej (analiza tekstu ustawy)³⁶. Nigdzie jednak obecnie obowiązujące regulacje wprost nie wskazują na niedopuszczalność środka dowodowego z przysięgi. Można nawet rozważyć, czy tak ukształtowany środek dowodowy jest dopuszczalny według reguł ogólnych na mocy art. 309 k.p.c. (otwarty katalog środków dowodowych). Co więcej, o czym była mowa powyżej, sam art. 671 § 3 k.p.c. wręcz sugeruje, że zapewnienie pod względem skutków karnych jest równoznaczne ze złożeniem zeznań pod przyrzeczeniem (w tradycyjnym rozumieniu). Może to pośrednio wskazywać, że zapewnienie spadkowe jest jakościowo innym środkiem dowodowym niż złożenie zeznań. W rezultacie zarówno wyniki wykładni dogmatycznej, jak i komparatystycznej powinny przeważać nad niepewnymi wynikami (a być może nawet negatywnymi) wykładni historycznej.

Po drugie w nauce prawa rysuje się sporne zagadnienie tzw. wykładni statycznej i dynamicznej³⁷. W myśl wykładni statycznej normie przypisuje się jedno i niezmiennie znaczenie językowe, z kolei wykładnia dynamiczna polega na dostosowaniu znaczenia pojęć do zmieniających się sytuacji społecznych³⁸. Za prawidłową należy uznać ideę wykładni dynamicznej, która jest nastawiona na podejście funkcjonalne. Jest natomiast celowe, by zakwalifikować zapewnienie spadkowe, mimo pewnych odstępstw historycznych, jako pewną postać środka dowodowego z przysięgi. Wniosek ten wzmacnia stanowisko (jest to jedynie argument wspierający tę wykładnię), że zapewnienie spadkowe stanowi czynność procesową o wybitnie osobistym charakterze, co jest charakterystyczne dla środka dowodowego z przysięgi.

Reasumując, środek dowodowy z zapewnienia spadkowego jest odrębnym typem środka dowodowego, który w swej postaci jest zbliżony do występującej w prawie francuskim przysięgi, a nie przesłuchania stron czy świadka. Stanowisko to znajduje zarówno oparcie w samej ustawie, jak i analizie komparatystycznej. Tym samym, skoro środek dowodowy z przysięgi jest przeciwstawiany środkowi dowodowemu z przesłuchania stron, to jako taki też nie powinien być też tak kwalifikowany. Przepisy dotyczącego tego ostatniego nie powinny być więc do niego odpowiednio stosowane. Mimo takiego wniosku niewykluczone jest odpowiednie stosowanie do zapewnienia spadkowego przepisów ogólnych o dowodach, w tym tych dotyczących przesłuchania świadków (art. 258 i nast. k.p.c.). Wniosek ten wynika z brzmienia art. 309 k.p.c. To odpowiednie zastosowanie winno jednak uwzględnić cechy charakterystyczne zapewnienia spadkowego, które odróżniają je od przesłuchania stron lub zeznań świadków.

3. Dopuszczalność złożenia zapewnienia spadkowego na piśmie – stanowisko dotychczasowe

Według dotychczasowego jednolitego przyjmowanego zapatrywania zapewnienie spadkowe można było złożyć wyłącznie ustnie na rozprawie. Niedopuszczalne byłoby złożenie takiego zapewnienia w żaden inny sposób, przykładowo – w formie pisemnej. Wniosek ten wynikał z wykładni historycznej. Zgodnie z art. 70 § 1 *in fine* post. spadk.: „za dowód, że nie ma innych osób uprawnionych do dziedziczenia, może być przyjęte zapewnienie, złożone przez zgłaszającego się w protokole sądowym lub w akcie notarialnym [podkr. K.W.]”. Po jego zestawieniu z brzmieniem art. 671 § 1 k.p.c. widać, że przy uchwalaniu Kodeksu postępowania cywilnego usunięto końcowy fragment (dotyczący aktu notarialnego). W ten sposób, za pomocą wykładni historycznej, przyjęto, że zapewnienia spadkowe mogą być składane tylko ustnie i osobiście³⁹. Na

36 D. Van Kędzierski, *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3, s. 46–47.

37 Szerzej L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2006, s. 140–142.

38 Tamże, s. 141.

39 M. Plaskacz, *Zapewnienie...*, s. 478; T. Żyznowski (w:) H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, art. 506–729, Warszawa 2013, art. 671, uw. 1; A. Stempniak (w:) *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 671, nt 4; E. Marszałkowska-Krześ (w:)

rzecz tego stanowiska podnosi się dodatkowe argumenty. Po pierwsze, skoro sąd musi mieć możliwość uprzedzenia spadkobiercy składającego zapewnienie o skutkach z art. 233 k.k.⁴⁰, to niemożliwe jest złożenie

mowa (por. pkt 2 powyżej), znajduje on odpowiedniki w regulacjach zagranicznych (np. § 377 ust. 3 ZPO czy art. 200–203 CPC). Ustawa nowelizująca weszła w życie w dniu 7 listopada 2019 r. Według art. 9 ust. 2 ustawy

Według dotychczasowego poglądu zapewnienie spadkowe można było złożyć wyłącznie ustnie na rozprawie. Niedopuszczalne byłoby złożenie takiego zapewnienia w formie pisemnej.

takiego zapewnienia na piśmie⁴¹. Po drugie zapewnienie spadkowe jest czynnością o charakterze osobistym. Wobec tego nie jest możliwe jego złożenie przez żaden pośredni element, chociażby inną osobę (np. pełnomocnika)⁴², lub w inny sposób (np. na piśmie)⁴³.

4. Dopuszczalność złożenia zapewnienia spadkowego na piśmie – stan prawny po zmianach z 7 listopada 2019 r.

Według art. 271¹ k.p.c. w brzmieniu po wejściu w życie Ustawy z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw świadek składa zeznanie na piśmie, jeżeli sąd tak postanowi. Składa on jednocześnie przyrzeczenie, przez podpisanie tekstu przyrzeczenia. Świadek jest obowiązany złożyć tekst zeznania w sądzie w terminie wyznaczonym przez sąd. Przepis ten należy ocenić pozytywnie. Z punktu widzenia ekonomiki procesowej stanowi on wyraz postępu. Jak już była wyżej

zmieniającej do spraw wszczętych i niezakończonych przed dniem wejścia w życie tej ustawy stosuje się przepisy ustaw zmienianych w art. 1 tej ustawy (zmieniającym przepisy Kodeksu postępowania cywilnego), w brzmieniu nadanym wskazaną ustawą.

W związku z brzmieniem omawianego art. 271¹ k.p.c. rodzi się wiele wątpliwości. Nie określa on szczegółowo formy, w jakiej powinny być złożone te zeznania. Nie jest jasne, czy „pismo” w rozumieniu omawianej regulacji należy rozumieć jako oświadczenie złożone w formie pisemnej (art. 78 k.c.⁴⁴), czy też może szerzej. Przede wszystkim przepis nie wskazuje, czy zeznania muszą być opatrzone podpisem świadka. Pośrednio taki obowiązek może wynikać z wymogu podpisania tekstu przyrzeczenia, przewidzianego w powołanej regulacji. Gdyby zeznania zakwalifikować jako dokument prywatny, wymóg podpisu wynikałby z art. 245 k.p.c. Z drugiej strony *a contrario* z tego fragmentu przepisu można wywieść wnioski, że taki podpis nie jest wymagany. Nie ma również postawionego wymogu, że rota przysięgi oraz zeznania mają być złożone na jednym dokumencie. Jeżeli ustawa takiego wymogu nie wymienia, trudno przyjmować jego istnienie. Nie jest też przesądzone, że zeznania mają być dokumentem w rozumieniu art. 245 k.p.c. Mimo to należy przyjąć, idąc za interpretacją wyrażaną w literaturze, że *podpis (językowy*

E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2019, art. 671, uw. 5.

40 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 1950 z późn. zm.).

41 E. Marszałkowska-Krześ (w:) *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 671, uw. 5.

42 J. Gwiazdomorski, *Stwierdzenie praw...*, s. 87; tenże, *Prawo spadkowe*, s. 117.

43 Zob. np. T. Żywnowski (w:) *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 671, uw. 1.

44 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 1145 z późn. zm.); dalej: k.c.

znak graficzny) jest elementem koniecznym zeznań na piśmie z art. 271¹ k.p.c.⁴⁵

Brak również wymogów dotyczących nośnika, formy czy sposobu złożenia tych zeznań. Przede wszystkim regulacje nie wymagają, by zostały one osobiście sporządzone przez tegoż świadka. Stąd dopuszczalne jest sporządzenie ich przez osobę trzecią pod kierownictwem świadka. Z taką sytuacją można mieć do czynienia np. gdy świadek będzie dyktować zeznania, a osoba trzecia notować (z uwagi np. na to, że ten pierwszy nie ma fizycznej możliwości pisania). Taka wykładnia umożliwia również złożenie takich zeznań przed notariuszem w formie aktu notarialnego. Niejasne jest też, czy sąd jest władny zarządzić, w zależności od okoliczności danej sprawy, że zeznania powinny być złożone w formie bardziej rygorystycznej, np. piśmie poświadczonym urzędowo czy z datą pewną. Zbyt swoboda sądu w tym zakresie mogłaby okazać się niewłaściwa. Należy wskazać, że forma pisemna dla zeznań ma dla składającego charakter przymusowy. W przeciwieństwie do rozwiązania niemieckiego (§ 377 ust. 3 ZPO) składający nie ma możliwości nieskorzystania ze złożenia zeznań na piśmie, z ewentualnym skutkiem obowiązkowego stawiennictwa się na rozprawie w celu ustnego złożenia tych zeznań. W razie niewykonania tego obowiązku sąd obligatoryjnie stosuje środki przymusu (art. 271¹ w zw. z art. 274, 276 k.p.c.). Gdy sąd określi dla zeznań formę zbyt rygorystyczną, np. aktu notarialnego, z którym łączy się taksa notarialna, świadek może nie mieć możliwości ich złożenia. Dlatego, gdy sąd poweźmie wątpliwości co do możliwości złożenia zeznań na piśmie przez świadka, nie może on zarządzić ich złożenia w formie szczególnej, lecz powinien wezwać tego świadka osobiście i przesłuchać go na rozprawie. Wyłania się stąd dodatkowe pytanie, czy zarządzenie dla świadka pisemnej formy zeznań dla świadka eliminuje możliwość złożenia tych zeznań ustnie na rozprawie. Przyjąć należy, że sąd może w każdej chwili dokonać reasumpcji wydanego przez siebie postanowienia (art. 240 § 1 k.p.c.) i dopuścić dowód z przesłuchania świadka ustnie na rozprawie.

45 Zob. szerzej M. Dziurda (w:) T. Zembruski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, t. 1–2, Lex 2020, art. 271¹, uw. 35.

Wymaga też rozważenia dopuszczalność odpowiedniego zastosowania art. 271¹ k.p.c. do postępowania nieprocesowego na podstawie art. 13 § 2 k.p.c. Wątpliwe jest, czy na tej płaszczyźnie wspomniany przepis w rzeczywiście stanowi istotne *novum*. W postępowaniu nieprocesowym obowiązuje bowiem art. 515 k.p.c.⁴⁶, zgodnie z którym sąd może, stosownie do okoliczności, przesłuchać świadków i biegłych bez przyrzeczenia oraz w nieobecności uczestników, *może również zażądać od osób, które nie są uczestnikami, złożenia wyjaśnień na piśmie*. Wyłania się zatem wątpliwość, czy art. 515 k.p.c. nie stanowi *lex specialis* względem art. 271¹ k.p.c. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia ma istotne znaczenie z punktu widzenia dalszych rozważań. W literaturze sporne jest, czy przez pojęcie „wyjaśnień” z art. 515 k.p.c. należy również rozumieć środek dowodowy z zeznań (świadków czy biegłych). Według jednego zapatrywania wyjaśnienia należy zrównać z zeznaniami⁴⁷. Według drugiego pojęcia wyjaśnień nie należy zrównywać z zeznaniami, a w efekcie przepis ten nie uprawnia sądu do odebrania zeznań od wskazanych w nim podmiotów na piśmie⁴⁸. W kontekście przyjętego założenia wykładni dynamicznej za prawidłowe należy uznać *zapatrywanie drugie*. Odmierna wykładnia prowadziłaby do dublowania się treści norm z art. 271¹ w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. oraz art. 515 k.p.c. Ich hipotezy byłyby w istocie zbieżne. W doktrynie przyjmuje się, że art. 515 *in fine* k.c. może dotyczyć jedynie świadków oraz biegłych⁴⁹. Co do świadków w postępowaniu nieprocesowym taką samą regułą obecnie można jednak wyprowadzić z art. 271¹ w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., a co do biegłych z art. 271¹ w zw. z art. 289 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. Odmierna wykładnia doprowadziłaby do uznania, że art. 515 *in fine* k.c. jest w istocie normą pustą, a to

46 Nie został on wprowadzony czy zmieniony nowelizacją z 4 lipca 2019 r.

47 J. Gutowski (w:) T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, Lex 2016, art. 515, uw. 4.

48 P. Prus (w:) M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, art. 506–1217, Lex 2015, art. 515, uw. 5–6; P. Telenga (w:) A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, art. 1–729, Lex 2019, art. 515, uw. 2.

49 J. Gutowski (w:) *Kodeks postępowania cywilnego...*, art. 515, uw. 4.

z kolei stanowiłoby przejaw zakazanej wykładni *per non est*. Dlatego należy uznać, że art. 515 k.p.c. nie stanowi regulacji szczególnej względem art. 271¹ k.p.c.

Po przejściu do zasadniczej analizy rodzi się pytanie, czy norma z art. 271¹ k.p.c. (stosowana odpowiednio na podstawie art. 13 § 2 k.p.c.), umożliwia złożenie zapewnienia spadkowego przez spadkobiercę (uczestnika) na piśmie. *Prima facie* odpowiedź na to pytanie powinna być pozytywna z dwóch względów. Po pierwsze wykładnia taka znajduje oparcie w przepisach, gdzie do zapewnienia spadkowego mógłby znaleźć zastosowanie art. 271¹ k.p.c. przez odesłanie do art. 309 k.p.c. (w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Ten drugi przepis (art. 309 k.p.c.) nie zawęża zakresu odpowiedniego stosowania, wobec tego niejasny jest jego zakres. Po drugie wniosek ten mógłby znaleźć oparcie również z uwagi na ekonomikę procesową. Znacznie zwiększa się ilość i znaczenie międzynarodowych postępowań spadkowych. Natomiast polskie postępowanie cywilne nie jest w pełni do tego przystosowane. Złożenie zapewnienia spadkowego osobiście może znacznie utrudniać postępowanie, a często (np. ze względu na wiek spadkobierców) stanowić przeszkodę nie do obejścia w praktyce. Jedyną alternatywą jest złożenie takiego zapewnienia za granicą, opierając się na trybie z art. 15, 16 konwencji haskiej z dnia 18 marca 1970 r. dotyczącej przeprowadzania dowodów za granicą w sprawach cywilnych lub handlowych. Jest to natomiast rozwiązanie z punktu widzenia – zarówno wymiaru sprawiedliwości, jak i uczestników – niekorzystne, ponieważ zajmuje dużo czasu (odebranie takiego zapewnienia trwa ponad rok) i jest stosunkowo kosztowne (np. może wymagać zaliczki na biegłego). Możliwość złożenia zapewnienia w formie pisemnej rozwiązałaby więc wiele problemów.

Z drugiej strony analiza komparatystyczna przedstawiona w pkt 2 wykazała, że środek dowodowy z przysięgi, którego pewną odmianą stanowi zapewnienie spadkowe, ma charakter osobisty. Zapewnienie nie może być więc dokonane poprzez inną osobę ani za pomocą innych, pośrednich nośników, np. pisma. Odstępstwo od tej zasady, choć jest do wyobrażenia, powinno znaleźć źródło w ustawie. Co więcej, opowiedzenie się za przedstawionym wyżej stanowiskiem może iść za daleko, prowadząc jednocześnie do utraty wiarygodności tego środka dowodowego. Obecnie

art. 271¹ k.p.c. nie wymaga, aby zeznanie zostało złożone przed notariuszem. Wystarczające może być złożenie zeznań na dowolnym dokumencie. W ten sposób taka interpretacja może uchybiać powadze środka dowodowego z zapewnienia spadkowego. Nie można bowiem wymagać od sędziego, aby jego stan zaufania został oparty na dokumencie prywatnym, który nie musi być nawet sporządzony własnoręcznie (na wzór np. testamentu holograficznego, art. 949 § 1 k.c.), lecz jedynie winien być przez świadka podpisany. W istocie więc zastosowanie wprost art. 271¹ k.p.c. do środka dowodowego z zapewnienia spadkowego podważa: (1) konstrukcję tego zapewnienia, jako czynności wybitnie osobistej, oraz (2) cel tej czynności, która ma wywołać stan uzasadnionego zaufania, na podstawie którego sędzia ma wydać rozstrzygnięcie.

Należy odnieść się do tego, w czym ma się przejawiać *osobistość czynności procesowych*. Przy analizie tego zagadnienia pomocny może się okazać podział dokonywany w prawie cywilnym materialnym na czynności prawne *materialnie i formalnie osobiste*⁵⁰. Czynności są materialnie osobiste, gdy żaden inny podmiot nie może mieć prawnie zagwarantowanej możliwości ingerencji w treść tej czynności. Natomiast czynności formalnie osobiste mogą być dokonane tylko przez osobę, której ta „osobistość” dotyczy. W zakresie cechy osobistości formalnej wyróżnić można aspekt podmiotowy i przedmiotowy. Czynność procesowa ma być dokonana osobiście, w tym znaczeniu, że nie może być dokonana przez osobę pośrednią, np. pełnomocnika (*aspekt osobowy*) i że nie może być dokonana za pomocą pośredniego nośnika, np. pisma (*aspekt przedmiotowy*). Z zasady omawiany w tekście środek dowodowy z zapewnienia spadkowego *ma przymiot jednocześnie materialnie i formalnie osobisty*. Przy czym szczególne znaczenie ma cecha osobistości formalnej. Treść zapewnienia jest w zasadzie zderminowana przez ustawę procesową oraz sąd spadku. W rezultacie osobistość materialna ulega znacznemu osłabieniu. Cała więc funkcja zapewnienia spadkowego opiera się na wywołaniu stanu uzasadnionego zaufania, a zatem należy ją upatrywać w formalnej osobistości tego środka dowodowego.

50 Za doktryną niemiecką zob. A. Pielak, *Osobiste czynności prawne*, „Forum Prawnicze” 2018, nr 50, s. 55 i n.

Na marginesie można wskazać, że podobne wątpliwości wyłaniają się na tle środka dowodowego z zeznań stron. Niejasne jest, czy – mimo odesłania z art. 304 zd. 3 k.p.c. do przepisów regulujących środek dowodowy z przesłuchania świadka – art. 271¹ k.p.c. powinien również znaleźć do nich odpowiednie zastosowanie. Jak wykazano wcześniej (por. pkt 2 opracowania), środek dowodowy z zeznań stron ma również osobisty charakter. Sąd winien więc mieć możliwość oceny sposobu składanych zeznań, np. ich spójności czy płynności. Istotny w tym zakresie jest też wymiar psychologiczny zeznań (ocena wiarygodności sądu wobec zeznań stron).

Z powyższych względów zasadna jest interpretacja, że art. 271¹ k.p.c. nie można znaleźć zastosowania wprost – zarówno do środka dowodowego z przesłuchania stron, jak i z przysięgi (zapewnienia spadkowego).

Środek dowodowy z zapewnienia spadkowego ma przymiot jednocześnie materialnie i formalnie osobisty.

Podobny wniosek wynika również z analizy regulacji zagranicznych. Tytułem przykładu – procedura niemiecka nie przewiduje odrębnego środka dowodowego w postaci zapewnienia spadkowego spadkobierców. Zagadnienie to jest uregulowane w inny sposób. W prawie niemieckim pewnym odpowiednikiem polskiego stwierdzenia nabycia spadku (art. 1025 k.c.) jest sądowe zaświadczenie spadkowe (Erbschein, § 2353 Bürgerliches Gesetzbuch, BGB)⁵¹, które jest wydawane przez

51 Tak jak stwierdzenie nabycia spadku lub przedmiotu zapisu windykacyjnego, tak i Erbschein nie jest również dokumentem, który wpływa na sytuację materialnoprawną spadkobierców i wywołuje jedynie skutki deklaratoryjne. H. Grziwotz (w:) *Münchener Kommentar zum BGB*, Beck Online 2020, § 2353, nb 2; W. Borysiak (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny...*, art. 1025, uw. 8–17. Jednakże proste zestawienie stwierdzenia nabycia z zaświadczeniem spadkowym (Erbschein) byłoby znacznym uproszczeniem, a nawet błędem. Tytułem przykładu, Erbschein nie stanowi ekskluzywnego

właściwy sąd spadku (§ 343 Familienverfahrensgesetz, FamFG). Gdy osoba zainteresowana składa wniosek o wydanie Erbschein, według § 352 ust. 1 i 2 FamFG, jest ona obowiązana do przekazania sądowi szeregu informacji, m.in. daty śmierci spadkodawcy, co do znanego mu kręgu spadkobierców, na temat rozrządzeń (dyspozycji) testatora w chwili jego śmierci, tego czy prawa do spadku stały się przedmiotem sporu, tego czy wnioskodawca przyjął już spadek, co do składu jego spadku. Co do zasady wskazane informacje powinny być udowodnione wyłącznie za pomocą dokumentów urzędowych. Jest to swoiste ograniczenie dowodowe⁵². Wyjątkowo wnioskodawca może złożyć zapewnienie, że informacje przez niego złożone są prawdziwe – pod przysięgą, przed sądem lub notariuszem (§ 352 ust. 3 FamFG). Wskazane oświadczenie złożone pod przysięgą może być również złożone przed notariu-

szem za granicą (o ile znajduje do nich zastosowanie regulacja RozpSpadk650/2012⁵³)⁵⁴. Oświadczenie musi zostać złożone osobiście i np. nie może być złożone przez pełnomocnika. Przypomina ono w swojej

dowodu na to, że osoba w nim wskazana jest spadkobiercą (por. art. 1027 k.c.). Zob. T. Hoeren (w:) R. Schulze (Hrsg.), *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Nomos 2019, § 2353, nb 3. Obydwie kategorie dokumentów pełnią jednakową funkcję.

52 H. Grziwotz (w:) *Münchener Kommentar zum FamFG*, Beck Online 2019, § 352, nb 87.

53 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107).

54 H. Grziwotz (w:) *Münchener Kommentar...*, § 352, nb 91.

postaci środek dowodowy z zapewnienia spadkowego. Co istotne, mimo że zgodnie z art. § 377 ust. 3 ZPO dopuszczalne jest złożenie zeznań przez świadka na piśmie, to na tle § 352 ust. 3 FamFG przyjmuje się, że zapewnienie składane pod przysięgą nie może być złożone w formie pisma prywatnego⁵⁵. Warto wskazać, że postępowanie spadkowe było pierwotnie uregulowane w §§ 2353–2370 BGB. Po nowelizacji z 2009 r. znaczna część tych przepisów została przeniesiona do FamFG, gdzie w sposób zupełny uregulowano postępowanie spadkowe. Brak jest ogólnego odwołania do ZPO, a taki zabieg jest dopuszczalny wyjątkowo poprzez analogię (np. w zakresie złożenia oświadczenia pod przysięgą przez małoletniego, § 455 ust. 2 ZPO⁵⁶). Dlatego nie można odwoływać się do treści § 377 ust. 3 ZPO, zwłaszcza gdy brak jest ku temu wyraźnej podstawy prawnej (np. na wzór § 113 FamFG⁵⁷).

Powyżej była rozważana możliwość zastosowania art. 271¹ k.p.c. wprost do zapewnienia spadkowego. Pytanie więc, czy też istnieje pole, aby art. 271¹ k.p.c. został zastosowany w wersji zmodyfikowanej, czy należy odmówić jego zastosowania w ogóle w tym zakresie. Na pierwszy plan nasuwa się myśl, czy *takie zapewnienie może być złożone, na wzór dawnego art. 70 § 1 post. spadk., przed notariuszem*.

Taka interpretacja nasuwa wątpliwości. Po pierwsze istnieją zasadnicze wątpliwości, czy znajduje ona oparcie w materiale normatywnym (art. 671 w zw. z art. 271¹ w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Przydatna może się okazać zaprezentowana powyżej szeroka wykładnia pojęcia „składania zeznań na piśmie” w rozumieniu art. 271¹ k.p.c. Przez to sformułowanie przepisu należy rozumieć dokument sporządzony nie tylko bezpośrednio przez świadka, ale również przez osobę trzecią, do której świadek się zwracał (np. notariusza). Jak jednak wskazano, może to prowadzić do

naruszenia osobistości formalnej zapewnienia spadkowego (która stanowi istotę tego środka dowodowego), gdyż jest ono dokonywane przy pomocy osoby trzeciej (notariusza). W prawie cywilnym materialnym testament traktuje się jako czynność prawną formalnie osobistą (art. 944 § 2 k.c.) i twierdzi się, że sporządzenie go przed notariuszem co prawda jest wyjątkiem od tej reguły, lecz jest dozwolone z mocy szczególnego przepisu (art. 950 k.c.)⁵⁸. Do podobnego wniosku można by było dojść przy analizie zapewnienia spadkowego, które stanowi szczególną kategorię środka dowodowego z przysięgi. W omawianym przypadku brak jest jednak szczególnego przepisu (na wzór np. art. 950 k.c.), a opieranie się na odpowiednio stosowanym art. 271¹ k.p.c. nie rozwiązuje wskazanej wyżej wątpliwości. Po drugie nie wiadomo, w jakim trybie przed notariuszem to zapewnienie miałyby zostać złożone, skoro art. 79 pr.not.⁵⁹ zawiera katalog zamknięty czynności notarialnych⁶⁰. Brak jest natomiast szczególnej procedury przewidzianej w zakresie składania takiego zapewnienia przed notariuszem.

Jednak i w tym zakresie można sformułować kontrargumenty. Po pierwsze, składając oświadczenie w formie aktu notarialnego, nadawca składa je *de facto* przed notariuszem. Ten ostatni jedynie sporządza akt, w którym poświadcza, że zostało przed nim złożone oświadczenie o określonej treści. Zapewnienie spadkowe jest złożone w istocie ustnie, osobiście oraz przed *podmiotem zaufania publicznego*, a akt notarialny jedynie stwierdza tę okoliczność. To wnioskowanie było widoczne w okresie obowiązywania art. 70 post. spadk., zgodnie z którym zapewnienie było składane „w protokole sądowym lub w *akcie notarialnym* [podkr. K.W.]”. Brzmienie przepisu sugerowało, że to zapewnienie stanowiło formę dokumentu, podczas gdy istota tego środka dowodowego kryła się w jego ustnym charakterze. Taka wykładnia

55 W. Zimmerman (w:) T. Keidel (Hrsg.), *FamFG. Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*, Beck Online 2017, § 352, nb 80.

56 W. Burandt, D. Rohjan, W. Gierl (w:) *Erbrecht. Beck'sche Kurz-Kommentare*, Beck Online 2019, § 352, nb 34.

57 Powołana regulacja wprost wskazuje, jakie przepisy ZPO należy stosować lub nie stosować do postępowań w sprawach rodzinnych.

58 K. Grzegorzczuk, *Zasada osobistości testamentu w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, z. 1, s. 114–116 wraz z powołaną literaturą i powołanym orzecnictwem.

59 Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 540 z późn. zm.); dalej: pr.not.

60 Wyrok SN z dnia 26 września 2008 r., V CSK 91/08, Legalis nr 117464.

niekoniecznie jest sprzeczna z formalnie osobistym charakterem zapewnienia spadkowego. Co więcej, środek dowodowy z zapewnienia spadkowego nie został w Polsce przyjęty jako „czysty” model środka dowodowego z przysięgi (zob. pkt 2 opracowania). Dlatego pewne wyjątki od zasady formalnej osobistości zapewnienia spadkowego, bez jednoczesnego naruszenia celu tego środka dowodowego, mogą być akceptowalne. Wykładnia ta pozwoliłaby rozwiązać istotny problem ekonomiki procesowej w postaci usprawnienia międzynarodowych postępowań spadkowych (o czym była mowa powyżej). Istnieją więc

samemu zapewnienia spadkowego przed notariuszem nie będzie „wyłomem systemowym” od obecnie obowiązujących reguł i z tego punktu widzenia może być dopuszczalne.

Mimo tych wszystkich wątpliwości należy *opowiedzieć się za dopuszczalnością złożenia takiego zapewnienia spadkowego przed notariuszem (w formie aktu notarialnego)*, o ile w okolicznościach danej sprawy sąd uzna to za zasadne (art. 671 w zw. z art. 271¹ w zw. z art. 309 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.). Zaprezentowane rozwiązanie, mimo jego zawiloci i związanych z nim wątpliwości, jest potrzebne z punktu widzenia ekono-

Środek dowodowy z zapewnienia spadkowego mógłby spadkobierca złożyć przed notariuszem.

względny funkcjonalne przemawiające za przyjęciem tej interpretacji.

Po drugie przy tej wykładni złożenie zapewnienia spadkowego mogłoby odbyć się w formie aktu notarialnego. Zgodnie z art. 91 pr.not. notariusz sporządza akt notarialny, gdy wymaga tego przepis prawa lub wola stron. Można w takim przypadku rozważyć, czy do tak składanego zapewnienia przed notariuszem znajdują zastosowanie przez analogię niektóre przepisy dotyczące wydawania aktu poświadczenia dziedziczenia (art. 98a i n. pr.not.). Wynika to z założenia, że w protokole (który jest sporządzony w formie aktu notarialnego, art. 104 § 4 pr.not.) zawiera się informacje zasadniczo zbieżne z tymi, które składa się w zapewnieniu spadkowym przed sądem (zob. art. 95c § 2 pr.not.). Podnosi się nawet, że funkcja tego oświadczenia składanego przed notariuszem *jest zbliżona do zapewnienia spadkowego*⁶¹. Przyjmuje się też w literaturze, że ze względu na charakter tej czynności notarialnej obecność osób zainteresowanych musi być osobista⁶². Wskazuje to ponadto, że złożenie

miki procesowej. Pozostaje ono w zgodzie z funkcją prezentowanego środka dowodowego z zapewnienia spadkowego (jako pewnej postaci środka dowodowego z przysięgi). Skutki przyjęcia proponowanej wykładni zbliżą obecne rozumienie polskich przepisów do brzmienia dawnego art. 70 § 1 post. spadk. oraz będzie przypominać rozwiązanie obowiązujące w prawie niemieckim (§ 352 ust. 3 FamFG). Konkluzja ta może *prima facie* spotkać się z zarzutem, jakoby była sprzeczna z konsekwentnie prowadzonymi powyżej rozważaniami na temat osobistości środka dowodowego z zapewnienia spadkowego. Przemawia jednak za nim wykładnia funkcjonalna.

Wyrażony pogląd nie może zostać odniesiony *mutatis mutandis* do środka dowodowego z przesłuchania strony. W tym przypadku art. 271¹ k.p.c. nie znajdzie zastosowanie w *ogóle*. Przede wszystkim w ramach przeprowadzania przesłuchania stron rola odbiorcy (sądu) jest zupełnie inna niż przy zapewnieniu spadkowym. Sąd, przesłuchując stronę, uczestniczy w tym aktywnie, z kolei przy zapewnieniu spadkowym pełni on rolę biernego odbiorcy. Nie musi on doszukiwać się ewentualnych luk w oświadczeniach wiedzy spadkobiercy. Funkcje przesłuchania stron oraz zapewnienia spadkowego, co już wskazano w pkt 2, są więc zupełnie inne.

61 W. Borysiak (w:) K. Osajda (red.), *Prawo o notariacie. Komentarz*, Legalis 2019, art. 95c, uw. 12–23.

62 Zob. szerzej W. Borysiak (w:) *Prawo o notariacie...*, art. 95b, uw. 12–23.

4. Podsumowanie

Podsumowując – co do zasady zapewnienie spadkowe jako czynność osobista (materialnie i formalnie) oraz ustna nie może być złożone na piśmie. Stałoby to w sprzeczności z immanentnymi cechami charakterystycznymi tego środka dowodowego jako podtypu przysięgi. Nie jest więc możliwe zastosowanie art. 271¹ k.p.c. (w zw. z art. 309 k.p.c.) wprost (bez zmian). Możliwe jest natomiast zastosowanie tej regulacji w sposób zmodyfikowany. Sąd spadku mógłby zarządzić złożenie takiego zapewnienia spadkowego przed notariuszem. Zapewnienie takie jest składane w formie aktu notarialnego, do którego mogą znaleźć analogicznie i subsydiarnie zastosowanie wybrane przepisy dotyczące wydawania aktu poświadczenia dziedziczenia (art. 95a i n. pr.not.).

Bibliografia

- Borysiak W. (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis 2020.
- Borysiak W. (w:) K. Osajda (red.), *Prawo o notariacie. Komentarz*, Legalis 2019.
- Burandt W., Rojahn D., Gierl W. (w:) *Erbrecht. Beck'sche Kurz-Kommentare*, Beck Online 2019.
- Croze H., *Ve Comparution personnelle des parties – Fasc. 10* (w:) *JurisClasseur Procédures Formulaire*, Lexis360.fr 2018.
- Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2018.
- Deharo G., *Fasc. 700-40: Comparution personnelle des parties* (w:) *JurisClasseur Procédure Civile*, Lexis360.fr 2017.
- Demendecki T. (w:) A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, art. 1–729, Lex 2019.
- Dziurda M. (w:) T. Zembrzusi (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, t. 1–2, Lex 2020.
- Grzegorzczak K., *Zasada osobistości testamentu w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, z. 1, s. 99–135.
- Grziwotz H. (w:) *Münchener Kommentar zum BGB*, Beck Online 2020.
- Grziwotz H. (w:) *Münchener Kommentar zum FamFG*, Beck Online 2019.
- Guével D., *Contrats et obligations – preuve par sermenr* (w:) *JurisClasseur Civil Code*, Lexis360.fr 2016.
- Gutowski J. (w:) T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, Lex 2016.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959.
- Gwiazdomorski J., *Stwierdzenie praw do spadku*, cz. 1, „Przełęcz Notarialny” 1950, nr 7–8, s. 13–26.
- Hoeren T. (w:) R. Schulze (Hrsg.), *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Nomos 2019.
- Litauer J., *Dowód z przesłuchania stron w przyszłym polskim procesie cywilnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1929, nr 1, s. 10–33.
- Marszałkowska-Krześ E. (w:) E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2019.
- Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2006.
- Pielak A., *Osobiste czynności prawne*, „Forum Prawnicze” 2018, nr 50, s. 50–60.
- Planiol M., *O zobowiązaniach. Dowody, nauka ogólna o zobowiązaniach, umowy. Przekład na język polski pod red. J. Namitkiewicza*, Warszawa 1928.
- Pruś P. (w:) M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2, art. 506–1217, Lex 2015.
- Pukall F. (w:) I. Saenger (red.), *Zivilprozessordnung. Handkommentar*, Nomos 2019.
- Schreiber K. (w:) *Münchener Kommentar zum ZPO*, Beck Online 2016.
- Siedlecki W., *Głosa do orzeczenia SN z dnia 1.10.1945 r., C 1283/49*, „Państwo i Prawo” 1950, nr 2, s. 108–111.
- Stawska-Rippel A., *Elementy prywatne i publiczne w procesie cywilnym w świetle prac kodyfikacyjnych w Polsce (1918–1965). Studium historycznoprawne*, Katowice 2015.
- Stempniak A. (w:) K. Osajda (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Legalis 2018.
- Telenga P. (w:) A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1, art. 1–729, Lex 2019.
- Van Kędziński D., *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2018, nr 3, s. 5–59.
- Zadrowski F., *Dowód z przesłuchania stron w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, Palestra 1929, nr 2, s. 61–70.
- Zimmerman W. (w:) T. Keidel (Hrsg.), *FamFG. Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*, Beck Online 2017.
- Żyżnowski T. (w:) H. Dolecki, T. Wiśniewski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 3, art. 506–729, Warszawa 2013.